

Т. Я. Рим*

ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ЩОДО УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ

Як відомо, в юридичній літературі виділяють два види збитків: реальні збитки та упущена вигода. В різні часи інститут упущеної вигоди викликав гарячі спори щодо доцільності його існування, визначення змісту, обсягу та розміру відшкодування.

У зв'язку з прийняттям Верховною Радою України нових Цивільного та Господарського кодексів України особливо загострилася проблема удосконалення понятійного апарату, зокрема, і що стосується інституту упущеної вигоди. Як зазначає професор В. М. Коссак, уніфікація понятійного апарату та удосконалення змісту дефініції окремих норм є однією з важливих проблем ефективного застосування положень цивільного законодавства¹.

Поняття упущеної вигоди було відоме ще римським юристам. Майнова шкода могла полягати в тому, що хтось зазнав позитивних збитків (за відсутності власника інша особа придбала річ за давністю, за річ заплачено занадто високу ціну чи орендну плату, за річ отримано занадто малу ціну чи орендну плату, програно справу внаслідок поганого ведення процесу), або в тому, що він втратив можливість отримати вигоду². Як бачимо, саме поняття упущеної вигоди ще не використовувалося, однак його тлумачення, визначення цілком співпадає з сучасними уявленнями про цей інститут.

Протягом багатьох років в юридичній літературі та судовій практиці радянської епохи науковці сперечалися щодо доцільності самого існування інституту збитків у формі упущеної вигоди.

У теорії пропонувалося не відшкодовувати неодержані доходи як несумісні з принципами радянського права. Цей вид збитків порівнювали з дотичними, нереальними збитками. Неодержаний дохід формулювався як майбутня шкода, яку важко чи неможливо довести, тому його не потрібно відшкодовувати³.

Так, на думку А. В. Венедиктова, відшкодування упущеної вигоди призвело би до того, що на балансі потерпілого підприємства від невиконання договору з'явилася би певна сума накопичень, яка би відображала не дійсні, реальні досягнення даної галузі народного господарства, а лише результат застосування договірних санкцій — при відсутності дійсного накопичення в соціалістичному господарстві⁴.

На противагу, такі вчені, як І. Б. Новицький⁵, К. А. Граве⁶, Л. А. Лунц⁷,

© Рим Т. Я., 2007

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Коссак В. М. Проблеми удосконалення поняттєвого апарату в цивільному кодексі України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції. 8-9 лютого 2007 р. — Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. — С. 287.

² Барон Ю. Система римського громадянського права: В 6 кн. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2005. — С. 299.

³ Савенкова О. В. Возмещение убытков в современном гражданском праве // Убытки и практика их возмещения: Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. — М.: Статут, 2006. — С. 22.

⁴ Венедиктов А. В. Договорная дисциплина в промышленности. — Л., 1935. — С. 113-114.

⁵ Новицкий И. Б. Реальное исполнение обязательств. Труды научной сессии ВИЮНа. — М., 1948. — С. 166.

⁶ Граве К. А. Договорная неустойка в советском праве. — М., 1950. — С. 127.

⁷ Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. — М., 1950. — С. 371.

Г. К. Матвеев⁸, О. С. Іоффе⁹, М. М. Агарков¹⁰ підтримували необхідність існування інституту упущеної вигоди.

На сьогодні дискусії щодо існування упущеної вигоди втратили свою актуальність, оскільки інтереси та розвиток майнового обороту в сучасних економічних умовах вимагають існування інституту упущеної вигоди, який уже міцно зайняв своє місце в системі майнової відповідальності як вітчизняного, так і міжнародного законодавства.

Метою статті виступає дослідження випадків застосування різних понять, які визначають одне і те ж юридичне явище — упущену вигоду, аналіз з філологічної та юридичної точок зору використовуваних термінів для означення цього інституту, пропозиції для удосконалення понятійного апарату, що використовується в Цивільному та Господарському кодексах України.

Розгляд основних положень даного дослідження розпочнемо з міжнародно-правових актів.

Так, відповідно до п. 1 ст. 7.4.2 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА потерпіла сторона має право на повну компенсацію шкоди, яка виникла в результаті невиконання. Така шкода включає будь-які понесені стороною втрати та всяку вигоду, якої вона позбулася, включаючи будь-яку вигоду потерпілої сторони, отриману нею в результаті того, що вона уникла видатків чи шкоди. В коментарі цієї статті зазначається, що упущена вигода є такою вигодою, яка при нормальних умовах виникла б у потерпілої сторони, якщо би договір був виконаний належним чином¹¹.

Відповідно до ст. 74 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року збитки за порушення договору однією із сторін становлять суму, що дорівнює тій шкоді, включаючи упущену вигоду, якої зазнала інша сторона внаслідок порушення договору.

У радянські часи найбільш поширеними були поняття “планового прибутку”, “упущеної вигоди”, “неодержаних доходів”. Враховуючи розвиток ринкових відносин, відхід планової системи економіки, поняття “планового прибутку” не знайшло своєї підтримки на сучасному етапі розвитку юридичної цивілістичної науки.

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. у ст. 203 упущену вигоду формулював через термін “неодержані доходи”. В юридичній літературі того часу закріпилося власне поняття “упущеної вигоди”.

Утім, перейдемо до сучасного законодавства України. Відповідно до пп. 2 п. 2 ст. 22 ЦК України до складу збитків включаються доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). П. 4 ст. 623 ЦК України передбачено, що при визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Відповідно до п. 1 ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включається неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною.

⁸ Матвеев Г. К. Об определении договорного убытка в отношении между социалистическими организациями. Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка // Юридичний збірник. — 1948. — № 3. — С. 124.

⁹ Иоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. Т. I. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — С. 495-498.

¹⁰ Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. — М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. — Т. II. — С. 319.

¹¹ Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2004 / Пер. с англ. А. С. Комарова. — М.: Статут, 2006. — С. 260.

Перше, що звертає на себе увагу, це застосування законодавцем різних понять, які визначають одне і те ж поняття: “неодержані доходи”, “неодержаний прибуток”, “упущена вигода”, “втрачена вигода”. Видається, що існування такої кількості термінів, які ідентифікують одне і те ж юридичне явище, є недоцільним. Тому необхідно, на нашу думку, проаналізувати ці поняття, їх філологічне та смислове навантаження.

Почнемо такий аналіз з понять “дохід” та “прибуток”. Якщо взяти до уваги їх філологічне тлумачення, то слід зауважити наступне. У великому тлумачному словнику сучасної української мови подано пояснення, що доходом визнаються гроші або матеріальні цінності, одержувані державою, юридичною та фізичною особою внаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької і т. ін.)¹². В той же час прибуток — це сума, яка складає різницю між доходом і витратами¹³. Таким чином, уже з філологічної точки зору ці поняття мають різне значення.

Проаналізуємо юридично сторону нашого дослідження. Відповідно до п. 1.21 ст. 1 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” доходами з джерелом їх походження з України визнаються будь-які доходи, отримані резидентами або нерезидентами від будь-яких видів їх діяльності на території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, сплачених резидентами України, доходи від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до портів, розташованих в Україні, доходи від продажу нерухомого майна, розташованого в Україні, доходи, отримані у вигляді внесків та премій на страхування і перестраховання ризиків на території України, а також доходи страховиків-резидентів від страхування ризиків страховальників-резидентів за межами України, інші доходи від господарської діяльності на митній території України або на територіях, що перебувають під контролем митних служб України (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо).

Пунктом 4.1 цього ж закону визначено, що валовий дохід — загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Прибутком відповідно до положень наведеного вище закону визнається сума, визначена шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку, визначених ст. 5 цього Закону; суму амортизаційних відрахувань, нарахованих згідно із ст. ст. 8 і 9 цього Закону.

Таким чином, доходом визнаються будь-які надходження до суб'єкта господарювання, за винятком тих, які чітко визначені цим законом. Прибуток же визначається як сума коштів, які залишаються в підприємства після здійснення всіх необхідних витрат на подальше здійснення господарської діяльності. Як бачимо, юридичне та філологічне тлумачення аналізованих термінів співпадають, а саме дохід не може бути синонімом прибутку. Ці терміни окреслюють різні юридичні явища.

Однак, законодавець, на нашу думку, не мав наміру по-різному тлумачити поняття упущеної вигоди в Цивільному та Господарському кодексах України. Цей висновок впливає з наступного.

¹² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. — С. 245.

¹³ Там само. — С. 925.

П. 2 ст. 9 ЦК України визначено, що законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання. Таке положення цілком співвідноситься з п. 2 ст. 4 ГК України, відповідно до якого особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються цим кодексом. Таким чином, Господарський кодекс України регулює лише особливості, порівняно з Цивільним кодексом України, відносин між суб'єктами підприємництва, в тому числі і щодо інституту упущеної вигоди. Однак, при аналізі цього інституту в Господарському кодексі України не знаходимо жодних особливостей, відмінностей, крім уже наведеної вище (використання терміна “прибуток”, а не “дохід”).

Ще одним доказом на підтвердження наведених вище положень може служити наступне. Як неодноразово зазначалося в юридичній літературі, упущеною є така вигода, яку сторона могла б з цілковитою упевненістю одержати. Але ця упевненість завжди є умовною, оскільки не є доконаним фактом, ця упевненість і цей втрачений дохід є гіпотетичними. Потерпілий з дуже високою імовірністю його отримає, але все ж він є гіпотетичним, залежить від певних умов. Доведення розміру такого гіпотетичного доходу є не просто складним завданням, а й деколи неможливим. Тому якщо потерпілий почне вираховувати гіпотетичний прибуток з гіпотетичного доходу, то точність цих розрахунків не витримає жодної критики.

Всі ці обставини можуть свідчити про те, що розробники ГК України та ЦК України при формулюванні положень інституту упущеної вигоди мали на увазі по суті одне і те ж юридичне явище — упущеною вигодою є власне неодержаний, втрачений дохід, а не прибуток.

Отже, очевидним є висновок, що особа у разі належного виконання зобов'язання другою стороною мала право розраховувати власне на дохід, а не прибуток. Тому видається необхідним внести зміни до положень п. 1 ст. 225 ГК України, які визначають поняття упущеної вигоди шляхом використання поняття “доходу”, а не “прибутку”.

Далі спробуємо проаналізувати поняття “упущений” та “втрачений”. По-перше, одразу слід звернути увагу на те, що тлумачний словник більш правильним називає слово “утрачений”, а не “втрачений”. Сам же термін означає залишитися без чогось¹⁴. Що стосується слова “упущений”, то воно означає не уміти, не встигати скористатися доброю нагодою, слушним моментом для чого-небудь, не скориставшись вчасно, втрачати що-небудь¹⁵. Таким чином, терміни “упущений” та “втрачений” є синонімічними, різниці у їх використанні нема. Враховуючи те, що в юридичній цивілістичній науці, судовій практиці термін „упущена вигода” давно посідає своє усталене місце, його, на нашу думку, недоцільно змінювати, формулюючи нові синонімічні терміни. Адже такі терміни нічого нового не вносять ні у поняття, ні у зміст, ні в обсяг інституту неодержаних доходів.

Таким чином, при формулюванні аналізованого інституту видається правильним застосовувати терміни або “неодержаний дохід”, або “упущена вигода”. Використання однакових, уніфікованих термінів дозволить уникнути нечесного використання винним своїх прав, зловживання ними, дозволить однаково тлумачити аналізований нами інститут, розуміти його поняття, обсяг та зміст.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права і процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 1 від 29 серпня 2007 року)*

¹⁴ Там само. — С. 1309.

¹⁵ Там само. — С. 1300.